

Đorđe BOROZAN*

POLITIČKA ANGAŽOVANOST S. M. LJUBIŠE

Sažetak: Pri pomenu imena Stefana Mitrova Ljubiše, prva pomisao nas vodi ka njegovom književnom djelu. Zanimaruje se, pritom, ili potiskuje u drugi plan njegov politički i društveni rad. U Ljubišinom djelanju ove dvije oblasti snažno su prisutne, po talentu gotovo izjednačene, tako da ne treba zanemarivati jednu za račun druge.

U teškim vremenima u kojima je živio Ljubiša je sigurno nekad i griješio. Ali činjenica da ga je narod uvijek nanovo birao, i onda kada je imao zamjerke na neke njegove postupke, govori da je bio ličnost od povjerenja više nego drugi i da ga je, vjerovatno, u okolnostima u kojima se živjelo taj narod najbolje i razumio. Od manjih koristi htio se kretati ka većim dobitima. Zrno po zrno, kamen po kamen. Dobra namjera ne može mu se osporiti. A da je želio dobro, govori njegov politički testament: „Teško onoj duši koja je posjedjela kukolj među Srbima i Hrvatima, među katolicima i pravoslavicima, jer je to omelo nagli razvitak ukupne narodnosti i jezika.“

Borba za jezik i slogu srpsko-hrvatsku, za slovenstvo i permanentni ekonomski napredak, kao i borba protiv klerikalizma, odlike su cjeloživotnog njegovog djelovanja i rada.

Ključne riječi: *S. M. Ljubiša, politika, angažovanost, praksa, teorija, književnost, jezik, publicistika, analiza, odnos*

Pri pomenu imena Stefana Mitrova Ljubiše, prva pomisao vodi nas ka njegovom književnom djelu. Zanimaruje se, pritom, ili potiskuje u drugi plan, kao i kod mnogih drugih književnika, njegov politički i društveni rad. U Ljubišinom djelanju ove dvije oblasti snažno su prisutne, po talentu gotovo izjednačene, tako da ne treba zanemarivati jednu za račun druge.

Iako iz znamenite porodice, Stefan Mitrov Ljubiša je poslije očeve smrti bio dosta lošeg imovinskog stanja i nevelike mogućnosti za školovanje. Kao jedinac (imao je samo sestru) bio je dosta razmažen, poznato je

* Akademik Đorđe Borozan, CANU

da u svojoj četrnaestoj godini nije gotovo ni azbuku znao. Ipak, okreće se nauci i kao samouk radi na sebi. Talenat, brzo učenje i upornost zacrtali su njegov životni put upravo kroz dvije pomenute aktivnosti: kroz književnost i politiku.

Okrenutost politici već u ranoj mladosti dovodi ovog samoukog Paštrovića 1843. godine na mjesto opštinskog tajnika u Budvi, a 1848. postaje kandidat na Ustanovljućem saboru. Od tada počinje njegova borba sopstvene spoznaje i, kako ističe priređivač kritičkog izdanja Ljubišinih sabranih djela, „traganja za samim sobom“.¹

Možda je upravo to prava definicija onoga što je Ljubiša činio na političkom i književnom planu. Brojna sučeljavanja inostranog djelovanja na prostorima Primorja, presezanja Mletačke republike i Italije koja želi da je naslijedi, i austrijske vlasti i njenog uticaja na području na kome je Ljubiša živio i stvarao, razlamala su život mnogih uglednih ličnosti toga vremena, pa i ovog znamenitog pisca i političara. Tragajući u sebi i oko sebe, u rodnom prostoru koji je u srcu njegov, a u realnosti pripada tuđinu, on se bori i lomi ne bi li otkrio ono što je najbolje za njega i narod.

U traganju za boljitkom sučeljavale su se značajne ličnosti toga doba, pa tako Lazar Tomanović vidi bolju namjeru u Italiji, dok je Ljubiša vidi više u Austriji, a obojica bi voljela da vide Primorje oslobođeno strane vlasti u političkom smislu, iako nikome ne spore kulturne vrijednosti i uticaje.

Ljubiša se očigledno nije bez razloga plašio italijanskih pretenzija jer o njima vrlo otvoreno piše Orsi u knjizi *Nova Italija* (Beograd, 1909, 268). Postojale su namjere slanja Garibaldija na naše obale, a grupisani su i dobrovoljci u Bariju i Brindiziju radi prebacivanja u Dalmaciju ili na Crnogorsko primorje.

*

Od početka svoga političkoga rada Ljubiša doživljava uspjeh. Kada je u bokeškoj skupštini 1848. govorio o potrebi stvaranja Trojedne kraljevine, kao i protiv slanja zastupnika u Beč, jednoglasno je podržan.

U ratu između Austrije i Italije na čelu je Narodne stranke u svom kraju. Godine 1861. kao član dalmatinske deputacije trebalo je, po

¹ S. M. Ljubiša, *Sabrana djela*, kritičko izdanje, knj. III, str. 9, Titograd, 1988, priredio R. Rotković

nalogu cara i kralja, da se na banskoj konferenciji u Zagrebu bori za ostvarenje ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Iste godine bio je zastupnik bokeških opština na Dalmatinskom saboru. U svom parlamentarnom radu govorio je na svom jeziku, čime je branio ravnopravnost jezika, ali se i borio za ravnopravnost narodnosti i vjera. Kao jemstvo te ravnopravnosti vidio je stvaranje Trojedne kraljevine, a sve to pod okriljem Austrije.

Njegova borba nije bila bez rezultata: u dalmatinske sudove 1862. djelimično je uveden narodni jezik; ukinuta je uredba iz 1828. po kojoj su pravoslavni u Boki morali svetkovati katoličke praznike; donijeta je odluka Ministarstva prosvjete po kojoj i đaci pravoslavne vjere mogu poput katoličkih dobijati stipendije pri Bečkom univerzitetu; da se Dalmaciji oprostii dug od 82.000 f; da se u Herceg Novom poslije dugog čekanja pokrene srpsko-hrvatska učionica iz zadužbine Boškovića — Latkovića. Da je sve to što je radio imalo uticaja, govori i podatak da je nakon govora u Carevinskom vijeću o poboljšanju pomorske sile Ljubiša dobio odgovor od nadvojvode Ferdinanda Maksa na našem jeziku. Zajedno sa Česima koji su ga voljeli borio se da u Carevinskom vijeću svako govori svojim maternjim jezikom.

Poznatog po otvorenom istupanju u Carevinskom vijeću, naročito kada je bila u pitanju organizacija vlasti u Dalmaciji, ali i kada su bili u pitanju opšti austrijski interesi, Ljubišu ipak izdvaja borba za narodni jezik. Tako je, na njegov prijedlog, u dubrovačkoj gimnaziji nastavnički kadar prestao biti dominantno jezuitski. Istakao je da nema ništa protiv jezuita, kao bilo kog drugog građanina koji bi predavao đacima, ali „ne znadu naš narodni jezik“.

Njegovom inicijativom povećane su dotacije pučkim učionicama u Dalmaciji, ali nije ostajao samo na tome, već je, uviđajući značaj opšteg narodnog obrazovanja, u Rajhsratu dokazivao da su gradske škole privilegovane u odnosu na seosku sredinu gdje 96 procenata naroda ne zna da čita i piše.

*

Kao književnik i političar uviđao je opasnost od italijanskog jezika koji je na našim obalama Jadrana stoljećima, tokom vladavine Venecije, hvatao duboke korijene. Spoznajući uvriježenost ovoga jezika, Austrija mu se nije protivila, nego ga podsticala, smatrajući ga sredstvom zavađanja dalmatinskih poslanika i ometanja spajanja Hrvatske, Slavonije i

Dalmacije. Prošavši kroz samouko učenje sopstvenog jezika, Ljubiša će svojom književnom i političkom borbom nastojati da tom jeziku obezbijedi dostojanstveno mjesto. U poemi *Boj na Visu*, kroz tradicionalnu i narodu blisku formu epske pjesme, govori upravo o takvoj ugroženosti svoga naroda: *Prognaše im jezik i narodnost / iz sudovah i iz učilištah, / da ne pamte kojega su prjetla, / zaborave svoju povjesnicu, / mili jezik, dične običaje...*

Ljubiša je veliki protivnik italijanaša i to je možda najizrazitije pokazao u članku *Talijanci i Dalmatovci*, koji je bio oštar odgovor zadarskom italijanaškom listu *Il Dalmata* koji je pisao o italijanskom karakteru Dalmacije. Kritikujući italijanska nastojanja da svojim stanovništvom što više nasele Dalmaciju i što više rade na suzbijanju narodnog jezika, Ljubiša pokazuje u kojoj je mjeri protivnik bilo koje vrste odnarođivanja i nacionalnog ugnjetavanja: „I do sada su nam napadali jezik i psovali ga nejezikom; i do sada su nam namećali talijanštinu, da s nama ona vlada i upravlja; i do sada su se otimali o narodno pravo; ali danas sve je to po njih malo; danas nema u Dalmaciji Hrvata, a ono Srbalja, što je ispred turske sile prebjeglo u Dalmaciju, to su bogci, sirotni prognanici, koje je latinsko gostoljublje primilo na svoju zemlju, da se uza zemlje gospodara prihrane. Eto kuda je doprla talijanska drzovitost prema našem narodu!“ (*Zemljak*, 4. jun 1873).²

Ukazujući na značaj čuvanja jezika za svaku narodnost, on hvali Čehe, a kudi naše prostore, naročito Primorje gdje se nazivi firmi pišu na stranim jezicima, prije svega italijanskom. Ističući da u Beču ima više natpisa na srpskohrvatskom jeziku nego u Dalmaciji, postavlja pitanje: „Kojim pravom možeš iziskivati da ti pripozna ravnopravnost jezika, kad ga ti isti goniš i prezireš“ (*Črte narodnosti*).³

Neophodnost čuvanja jezika i običaja Ljubiša ističe i u tekstu koji je u *Novom pozoru* objavio decembra 1868. i januara 1869, a napisao ga konsultujući se s Bogišićem. Zakoni, pa ni ustav, ne mogu biti isti za svaki narod, već se uvijek mora voditi računa o običajnom pravu ukorijenjenom u narodu (*Kako misle dva južna Srbina o građenju ustava srpske kneževine*).⁴

Osnovni problem u formiranju narodnog bića vidi, dakle, u italijanštini, a spas u „ujedinjenju Trojedne kraljevine pod sjajnom habzburškom lozom“. „Razvitak narodnosti, ravnopravnost vjere i jezika, ne može

² *Boka*, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg-Novi, 1975, str. 44–45.

³ S. M. Ljubiša, *Sabrana djela*, knj. III, str. 135.

⁴ S. M. Ljubiša, isto, str. 158.

se kod nas ozbiljno ni promisliti bez nekog materijalnog jemstva“, a to jemstvo je, po njegovom mišljenju, očito u okviru Austrije (*Životopis*).⁵

Neštedimice se boreći da narodni jezik uvede u javni život i nastojeći da ukine uredbu po kojoj su pravoslavci morali slaviti katoličke praznike, zavrijedio je sljedeću karakteristiku generala Mamule: „Najviši je grijeh Ljubišin, što hoće da uvede u Boku ravnopravnost jezika i vjera!“ (*Životopis*)

Uočljivo je, ipak, da svojom jezičkom i političkom borbom Ljubiša ne želi da naruši zajedništvo Hrvata i Srba. Kada je reagovao na zapostavljanje ćirilice u korist latinice, što je *Narodni list*, odnosno M. Pavlinović, iskoristio da ga napadne za diobe između Srba i Hrvata, oštro je odgovorio nazivajući Pavlinovića „mutikašom“: „Ja sam s razlogom očekivao da će svaki ljubitelj saglasija uz mene prionuti, pa da ćemo svi složno raditi kao jedan sam čovjek, da se ukloni sve ono što bi smalaksati moglo jedinstvo i bratinstvo među Srbo-Hrvatima u Dalmaciji“ (*Zemljak*, 11. jul 1873).⁶ Oštro se protiveći podmetanjima, uredniku *Narodnog lista* poručuje: „Držite se starih načela *Narodnog lista*, zovite narod naš hrvacko-srpskim, ne dirajte mu u poosobne svojine, ne nagonite ga da kuca na neprijateljska vrata, ne naćerajte ga na obraniteljni rat“ (*Zemljak*, 11. jul 1873).⁷

Ističući, dakle, značaj očuvanja jezika i običaja jednog naroda, Ljubiša se u stvari bori za očuvanje narodnosti.

Ostaje ipak pitanje opredjeljenja za jednog okupatora — Austriju, protiv drugoga — Italije kao nasljednice Mletačke republike. Možda je odgovor u činjenici da je Habsburška monarhija okupljala značajan broj slovenskih država koje su u okviru nje jačale svoju narodnost i ekonomsku moć, razarajući je, istovremeno, iznutra. Čini se da je upravo to uviđao i na tome radio Ljubiša. Na to upućuje i njegov *Životopis* koji je izdalo uredništvo *Srpske Zore* u Beču 1878. godine.⁸

*

Reagovao je na sve ono što je osjećao da će u narodu biti teško primljeno i upozoravao. Tako je bilo sa uvođenjem domobranstva u Boki, što je izazvalo 1869. bunu u ovom kraju.⁹ Iako su u narodu u prvi mah

⁵ Isto, str. 191–192.

⁶ *Boka*, navedeni zbornik, str. 48–49.

⁷ *Boka*, str. 49.

⁸ S. M. Ljubiša, *Sabrana djela*, knj. III.

⁹ Isto, str. 194.

pomislili da ih Ljubiša nije dovoljno odbranio od pomenute uredbe, ipak su najviše povjerenja imali u njega kada je dolazilo do pregovora.

Istoričar Ljuba Jovanović, jedan od biografa S. M. Ljubiše, Kotoranin i učesnik Drugog bokeljskog ustanka (1882), ovako sagledava situaciju: „Za to je vrijeme Ljubiša bio između dve vatre. Kao narodni prvak trebalo je da bude s narodom, ali tim bi veliku štetu naneo svojim dotadašnjim političkim drugovima, i trebalo je da kao državnik ostane na strani državnjoj. On doista ne uze pušku u ruke... Još je za njega nezgodnije bilo što je narod toliko verovao da on može uspeti u svemu za šta se založi, da su mnogi, njegov neuspeh u bečkom veću pripisivali i njegovoj nedovoljnoj zauzumljivosti. Zato se i poverovalo, kad je tadašnji sreski kapetan u Kotoru, kako Ljubiša priča, prosuo glas da je poslanik kriv za novi zakon. Ta je kleveta digla protivu Ljubiše seoski narod... Pa ipak, kad posle nekoliko dana jedan od zapovednika carske vojske počeo s njima istima preko nekih ljudi pregovore za mir, oni odgovore da neće dogovora preko nikakvog drugog posrednika već preko Ljubiše, jer se ipak jedino u njega uzdaju.“¹⁰

Beč se trudio da zaustavi svako približavanje Hrvata i Srba. EkspONENT takve politike na prostoru Dalmacije bio je njen carsko-kraljevski vojni i civilni namjesnik Vagner. Preko Stojana Novakovića koji je boravio u Beču Ljubiša je stupio u kontakt s Jovanom Ristićem, jednim od trojice namjesnika maloljetnog kralja Milana u Srbiji.¹¹ Nakon toga on će kroz prepisku izvještavati Ristića o Vagnerovim planovima i aktivnostima. Ova prepiska i odnosi trebalo je da budu tajni, pa je na razgovore sa Ljubišom u Beč poslat Kosta Protić.

Postavši ministar domobranstva u austrijskoj vladi, što je praćeno nezadovoljstvom na jugoslovenskom prostoru, Vagner je izjavio da je „srpsko-slovenska revolucionarna propaganda glavni podstrekač bokeljskog ustanka“. Ljubiša mu je na sjednici Parlamentarnog odbora za ispitivanje bokeljskog problema u februaru 1870. otvoreno tražio da opozove ovaj svoj stav.

U dvanaest primjedaba Ljubiša je u Beču obrazložio sve manjkavosti uvođenja domobranstva u Boki i pokazao veliku vještinu parlamentarne borbe. Gradeći utisak da se bori za bolji status Austrije na Primorju, on postupno i diplomatski ubjedljivo ukazuje na nedovoljno poznavanje

¹⁰ Boka, str. 19; Ljuba Jovanović, „Život St. M. Ljubiše“, predgovor *Pričanjima* Vuka Dojčevića, SKZ, knj. 81, Beograd, 1903, str. XXIV.

¹¹ Boka, str. 23.

situacije na terenu od strane nadležnog ministarstva, iz čega su proistekle posljedice za koje odgovornost pada upravo na one koji su uveli zakon o domobranstvu. Vještim izborom činjenica koje stavlja u prvi plan, on umno skida odgovornost sa ustanika: njihova privrženost državi ne dovodi se u pitanje, već se vješto krivica prebacuje na one koji su situaciju izazvali.

Istina o Bokeljskom ustanku doprla je do austrijskog parlamenta najviše Ljubišinom zaslugom. On je detaljno opisao zločine Vagnerovih kaznenih ekspedicija: „Bilo je opljačkano i izgorelo 14 sela i mnoge kuće samice, gde nije bilo žive duše, dakle bez strategične nužde. Bila je pro-suta i raznesena bogata letina vina, ulja, rakije i žita. Bilo je opljačkano i porušeno 27 crkvi, izgorena 3 manastira, razorene 4 kuće parohijalne i sveto posuđe prodavalo se sa svetskim pokuštvom na budvanskim i kotorskim ulicama u bezcenu. Tela ubijenih bila su iskopana posle 10 i 14 dana, razderana od pasa i trula. Dve tisuće dece, žena i staraca, gladno i golo, jadikuje i danas na studenom pepelu svojih ogorelina. Tada se moglo brzojaviti: ‘Red vlada u Boki Kotorskoj’“ (*Zatočnik*, 12. februar 1870).¹²

U svom završnom govoru činjenicama je pobijao bilo kakvu odbranu ministarstva unutrašnjih djela o nužnosti represije, ističući da će odustati od tužbe ako se dokaže da je iz popaljenih kuća zapucala ijedna puška. Ove riječi odbrane odjeknule su u štampi širom Evrope.

Ljubišine zahtjeve podržao je general Rodić, pa je sve rezultiralo znatnim materijalnim obeštećenjem za štete nanijete stanovništvu u Boki.¹³

Ljubiša Bokeljski ustanak (1869) vidi kao prekretnicu u istoriji jugoslovenskih zemalja na jadranskom Primorju. U *Zemljaku* od 1. juna 1873.¹⁴ ukazuje na razlike između društvenopolitičkih i kulturno-prosvjetnih prilika u ovim krajevima, prije i poslije ustanka: „Prije bokeške bune mogao si naše općine na prste izbrojiti. Jezik za vremena Giskrina i Vagnerova prognat u konjušnice. Saborska većina, školsko vijeće, zemaljski odbor, bečko odaslanstvo, u protivnim rukama. Namjesništvo od vratara do namjesnika prekrila tuđica i pridošlica ... Bilo je dovoljno reći: ja niti sam Hrvat, ni Srb, ja ne gramzim za sjedinjenje, ja mrzim

¹² *Boka*, str. 20.

¹³ S. M. Ljubiša, *Sabrana djela*, knj. III, str. 198.

¹⁴ *Boka*, str. 41.

morlački jezik, ja pripadam latinskoj prosvjeti — da mu se izlije nad glavom rog milosti.“¹⁵

„Bokeška buna, koju su htjeli narodni zlotvori upotrebiti protiv Narodne stranke i istrijebiti joj vođe, božijem promislom preokrene se na narodnu korist. Padoše odjednom Giskre i Vagneri, a kola popluznuše niz brdo. Sloga i jedinstvo dovedu Sabor do većine, narodne ljude u školsko vijeće, u odbor, u Beč, u namjesništvo. Jezik se provuče kao munja u nauku i u urede, počeli ga učiti sijedi ljudi, koji su ga do juče prezirali. Općine gotovo sve postanu narodne. Oživi odjednom duh prosvjete narodne, radinosti, poljodjelstva, zaduživanja; svak se nateže ko će bolje.“¹⁶

Ova dva citata najbolje pokazuju koliko je Ljubiša sve pomake doživljavao kao značajne. Osjeća se hiperboličnost u opisu promjena, ali ne stoga što je želio sve prikazati hiperbolično, nego stoga što je i najmanji pomak ka boljitku doživljavao pobjedonosno, kao otvaranje vrata prema boljim uslovima života Boke i Primorja uopšte.

Značajna je i Ljubišina borba u Carevinskom vijeću protiv njemačke centralizacije nasuprot dotatašnjem dualizmu, što je dovelo do ukidanja tzv. Građanskog ministarstva i novih izbora, a skrenulo pažnju sa problema Boke.

*

Da je Ljubiša viđen i u Boki i u Austriji kao ličnost od političkog značaja, govore dužnosti koje su mu dodjeljivane odmah nakon ustanka. Već krajem juna 1870. bokeške opštine su ga jednoglasno izabrale za svog zastupnika u Dalmatinskom saboru, a Sabor ga ponovo izabrao za svog poslanika u Carevinskom vijeću. Već na prvom okupljanju novog Sabora u Zadru, car je Ljubiši dao šestogodišnji mandat predsjednika Sabora. Da je njegov rad bio cijenjen, govore i odlikovanja: kao zapovjednik Narodne straže, za ratne zasluge u ratovima 1859. i 1866. odlikovan je ratnom medaljom; za zasluge u vrijeme ustanka u Boki 1869. „ukrašen je redom gvozdene krune trećeg stepena“, a „za svoj rad kao predsjednik Sabora dalmatinskoga primio je komturstvo reda Franca Josifa s viteštvom“. (*Životopis*)

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

On je uspio u vrijeme ministrovanja Potočkog (koje nije dugo trajalo) da se Boka i Dubrovnik odvoje od dalmatinske pravoslavne eparhije, da se u Kotoru „ustanovi pravoslavni episkop i dijecezna konzistorija o državnom trošku“. ¹⁷ U sklopu njegove trajne borbe da unaprijedi obrazovanje ograđena je škola u Krivošijama, a na korist ekonomskog napretka ograđena su dva pristaništa — u Risnu i Kastelastvi.

Ljubiša koristi polemičke situacije i neslaganja u vladi da situaciju okrene u korist svoga kraja. Ističe otvoreno da Dalmacija kao samostalna federalna jedinica ne bi mogla da nadomjesti finansijske izdatke koji bi joj bili nametnuti, a izgubila bi ono što je primala kao finansijsku pomoć. ¹⁸ U trenutku, kada je trebalo izmijeniti izborni zakon i kada su za tu svrhu bili potrebni glasovi dalmatinskih zastupnika (Ljubiša, Vojnović, Danilo, Budmani i Antonijeti), Ljubiša uz saglasnost Zadarskog narodnog kluba piše *Memorandum* u kome se traži:

„1. da se izvede u Dalmaciji čitava ravnopravnost jezika srpskohrvatskoga i italijanskoga u upravi, u sudovima i u školi;

2. da se uzakoni dalmatinska željeznica;

3. presušidba polja neretvanskoga i uređenje rijeke Neretve.“

Ovo su bila tri ključna pitanja, uz niz drugih traženih olakšica, koja jasno ukazuju na kontinuitet Ljubišinih nastojanja da ostvari jezičku ravnopravnost i ekonomski napredak svoga kraja.

Vlada je prihvatila zahtjeve *Memoranduma*, a na skupštini u Zadru odobren je rad petorice zastupnika i Zadarskog narodnog kluba povodom izbornog zakona i „izbora za nevolju“.

Ukupnu situaciju Ljubiša je iskoristio da se o državnom trošku otvori gimnazija na srpskom jeziku u Kotoru. Borio se i izborio da se fratarska gimnazija u Sinju ne pretvori u svjetovnu, pa je ta gimnazija ukinuta. Borio se i protiv spajanja dva učiteljska zavoda (preparandije) u Zadru — italijanskog i srpskohrvatskog, jer je smatrao da će to biti štetno po naš jezik.

Sve ove aktivnosti učinile su da Dalmatinski sabor krajem 1872. odobri petorici zastupnika u Carevinskom vijeću da nadalje glasaju po sopstvenom mišljenju.

U martu 1873. godine ovi zastupnici glasali su za izmjene izbornog zakona po kome poslanike za Carevinsko vijeće ne biraju sabori, nego narod neposredno. Kako je već bila obezbijeđena većina za izglasavanje

¹⁷ S. M. Ljubiša, *Sabrana djela*, knj. III, str. 199.

¹⁸ Isto, str. 199–200.

izmjena, petorica zastupnika su se, na čelu s Ljubišom, pridružila toj većini, smatrajući besmislenim glasanje protiv onoga što će svakako biti izglasano. Pritom, vjerovali su da je dobro sačuvati već dobijene koncesije, da je bolje da zastupnike bira narod i da treba spriječiti da italijanska manjina opet dođe do većine u Saboru i, kao što je to radila ranije, šalje svoje ljude u Carevinsko vijeće. Posebnu vrijednost imalo je to što je Ljubiša uspio da Boka postane nezavisni izborni kotar i da može sopstvenog predstavnika slati na Carevinsko vijeće. Ovo je bio veliki uspjeh jer Boka nije imala 50.000 stanovnika i nije plaćala danak od 50.000 f, kako je bilo propisano.

Na Ljubišinu inicijativu pokrenuta je u Carevinskom vijeću rasprava oko dalmatinskih željeznica, o isušivanju Neretvanskog polja i uređenju rijeke Neretve, što su odobrili i Vijeće i Kruna. Ljubiša je tada za područje koje je zastupao uspio da pribavi znatna sredstva: 18.000 f. za zadarski poštanski put, 300.000 f. za put od Kotora do crnogorske granice, 25.000 f. za rimsku crkvu u Vrlici, 20.000 f. za pravoslavnu crkvu u Dubrovniku, nekoliko hiljada za pravoslavnu crkvu u Skradinu, za manastire Savinu i Podlastvu godišnje 6.000 f. kao pomoć pravoslavnom sveštenstvu u Dalmaciji dok mu se zakonom ne regulišu plate itd. Značajne su i njegove aktivnosti na socijalnom planu: pomoć siromašnima, udovicama, đacima.

Ukupan njegov rad i dobrobit koju je postizao kao parlamentarac nijesu mogli negirati ni njegovi protivnici.

*

Ljubiša je politički pripadao Narodnoj stranci, odnosno narodnjacima. Međutim, vremenom dolazi do razlaza u ovoj stranci. Jedan dio pripadnika stranke ostaje uz Pavlinovića, vjeran klerikalnom uticaju, dok se Ljubiša zalaže za stari pravac stranke i njenog *Narodnog lista*, kada je njegovana tolerancija između pravoslavaca i katolika, odnosno Srba i Hrvata. Tada su petorica poslanika u Carevinskom vijeću, među kojima i Ljubiša, glasali za izbornu reformu. Ovo je izazvalo protest jednog dijela zastupnika u Dalmatinskom saboru, a petoricu pomenutih zastupnika pokrenulo na osnivanje lista *Zemljak* (1873–1876), gdje su mogli pojasniti svoje odluke. Konceptija lista bila je da štiti načelo ravnopravnosti i njeguje bratsku slogu Srba i Hrvata.

U obraćanju *Mojim biračem*¹⁹ objavljenom u *Narodnom listu* Ljubiša objašnjava zašto je napustio Carevinsko vijeće sa još 50 drugova. To je praktično pregled onoga što za Dalmaciju nije učinjeno, a bilo je davno planirano, bilo da su u pitanju putevi, obrazovanje, zapostavljanje ćirilice itd. To je istovremeno ono za šta se Ljubiša uzaludno borio.

Jedna od Ljubišinih omiljenih tema u *Zemljaku* bila je jedinstvo, odnosno solidarnost, naročito slovenska solidarnost, pa je u tom smislu korio Čehe što njihova aristokratija u Carevinskom vijeću ne daje podršku ostalim Slovenima.

Ideje koje iznosi u svojim člancima Ljubiša vezuje za slovenstvo uopšte, posebno za Južne Slovene, prateći osobito razvoj društveno-političkih odnosa u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki svoga vremena, sa posebnim akcentom na odnose Srba i Hrvata. S obzirom na to da se već znatan broj slovenskih država nalazio u okviru Habsburške monarhije, on osjeća da ni problem Boke i svojih Paštrovića ne može posmatrati izolovano.²⁰

Kada je u pitanju realizacija nacionalno važnih ideja, bilo da je riječ o jačanju značaja narodnog jezika i nacionalne kulture, bilo da je u pitanju razvoj ekonomije na prostoru Boke i Paštrovića, Ljubiša ukazuje na nedostatak materijalnog potencijala koji bi te ideje podržao. Time se može tumačiti i njegova privrženost Austriji u okviru koje već opstaju mnoge slovenske nacije, kao i njegova diplomatska taktika da ostvari što više koristi u prilog realizaciji ovih ideja.

Zanimljiva je u *Zemljaku* (br. 6, 10, 12, 16, 19. iz 1873) analiza koju daje pod naslovom *Slaveni u austrijskoj carevini*, kao i odbrana Bokeljskog ustanka 1869. godine: *Slogom rastu male stvari a nesloga sve pokvari* (br. 17, 1. VI 1873). On hvali ustanak ocjenjujući ga kao prekretnicu koja je dovela do pobjede narodnjaka na izborima 1870. Bavi se i ustavnim pitanjem, pa uz konsultaciju s Bogišićem, u listu *Novi Pozor* (kraj 1868, prvi br. 1869) zagovara državu kao federaciju komuna (poput Hercena, Čerliševskog i Svetozara Markovića).

Možda zaključak citiran u *Životopisu* najbolje ilustruje Ljubišin politički portret: „Teško onoj duši koja je posjerala kukolj među Srbima i Hrvatima, među katolicima i pravoslavnima, jer je to omelo nagli razvitak ukupne narodnosti i jezika...“ U vrijeme kada je to pisao očekivao je ponovni izbor za zastupnika seoskih opština Boke, ali je već bio u sukobu s Pavlinovićem, ranijim prijateljem u Narodnoj stranci.

¹⁹ Isto, str. 177.

²⁰ *Boka*, str. 34–38.

Prije toga sukobio se sa vladikom Kneževićem od kojega je uspio da odvoji Bokokotorsku pravoslavnu eparhiju. Memorandum koji je Odbor pravoslavnih opština bokokotorskih poslao patrijarhu i u kome se žali na vladiku Kneževića, prvi je potpisao Ljubiša (*Zastava* 1869).

*

Kada je 1873. raspušten Rajhsrat, Ljubiša je na novim izborima opet izabran za zastupnika Boke u Carevinskom vijeću, a onima koji su ga napadali najbolji odgovor dao je jedan čovjek iz naroda rekavši: „Je li Ljubiša više kriv nego što je učinio da Boka bira sama svog zastupnika, mjesto Sabora dalmatinskoga, koji joj ga je do danas birao?“

Parlamentarni uspjesi i ugled u narodu izazivali su zavist, pa i razna podmetanja. Ipak, zajedno s Lazarom Tomanovićem, ponovo je izabran za zastupnika Boke u Dalmatinskom saboru. Predlagano je, međutim, da se ovi izbori ponište zbog formalnih nedostataka, a kada je dokazano da oni ne postoje, odobren je izbor Tomanovića, a Ljubiši mandat oduzet bez zakonske osnove (1877. godine).

Iako se borio za svaki, makar mali ekonomski pomak, Ljubiša je u Dalmatinskom saboru pao upravo na jednom takvom pitanju — pitanju dalmatinske željeznice. Za izgradnju željeznice bile su zainteresovane sve stranke jer je Dalmaciji, kao najnerazvijenijoj pokrajini Habsburške monarhije, bila neophodna komunikaciona veza da bi se ekonomski počela brže razvijati. U borbi za koncesije našle su se dvije strane — narodnjaci na jednoj i talijanaši sa „zemljacima“ na drugoj. Ovoj drugoj grupi pripadao je i Ljubiša. Oni su u polemici oko dobijene koncesije, i pored obrazloženja koje je dala bečka vlada, optuženi (od strane Miha Klaića) da su dobili znatne sume novca. To je iskorišćeno u političkoj borbi protiv Ljubiše.

Na sjedinici Dalmatinskog sabora (13. III 1876) grupa poslanika Narodne stranke demonstrirala je protiv S. M. Ljubiše i Sabor je raspušten. Ova događanja zaoštrila su stranačke suprotnosti i međunacionalne odnose, ali je Ljubiša i pored oštrog napada Narodne stranke i njenog *Narodnog lista*, ponovo u Boki kandidovan za Dalmatinski sabor.

Interesantno je pogledati u svemu ovome držanje Crne Gore. *Glas Crnogorca* pozvao je Bokelje da biraju za svog poslanika Ljubišu, što je *Narodni list* protumačio kao miješanje u poslove koji se tiču Dalmacije. Međutim, i Ljubišini protivnici, kakav je bio Dubrovčanin Miho Klaić, uviđali su da je uticaj Cetinja na Boku veliki. U jednom od svojih pisama,

on kaže: „Pavlinović nema nikakva utjecaja... u Boki će biti izabran onaj koga bude htjela Crna Gora.“²¹

U odgovoru na optužbe Ljubiša iznosi i elemente svog političkog razmišljanja i djelovanja. Povodom kritika da je vodio „malu politiku“, on odgovara: „Boka, zanemarena i zapuštena pram svojih sretnih sestara, nije htjela, niti je mogla spustiti se na polje velike politike; ona je morala praktično misliti, ona je imala nastojati da se poboljša njezin materijalni i moralni žitak. Da je Boka vazda mene birala, i da će me opet birati, o tome su uvjereni i toga se boje, oni isti ljudi, što joj rat objaviše u svom organu...“²² Ovakav stav o ekonomiji u Boki i djelovanje najbolje što se može u okviru datog i mogućeg, karakterističan je za Ljubišin ukupan politički rad.

On oštro reaguje i na optužbe da ga je „narod osudio“ i da se prodao, pa odgovara: „Reklo se je da me je narod osudio. Ja ne znam, duše mi, koji je narod osudio, no znam koji me je narod pohvalio i odobrio moj politički rad, a to su moji birači...“²³ „A kad mi rekoste, da sam se prodao, zašto mi ne rekoste kako i za koliko? Moje mi vjere, niti sam se ja prodavao, niti me je htio ko kupovati. Od Auersperga ja nisam dobio ništa: ni bilježništva, ni viteštva, ni predsjedništva Sabora, a pod nikakvom vladom ni penzije, ni štipendije mojoj djeci, pak me nije učinio ni kontom, ni viečnikom.“²⁴

Optužujući protivnike da ga napadaju zato što je Srbin i pripadnik pravoslavne vjere, on ističe svoju pripadnost Boki: „Moralna zaušnica, koju vi mislite meni prilijepiti, raniti će plemenito narodno čuvstvo moje braće Bokeza, koji nijesu navikli primati zaušnica.“

Ljubiši je mandat oduzet, ali je njegov govor, štampan u vidu brošure, otišao na mnogo strana. Interesantno je da ga je sam poslao prijateljima, među kojima i Bogišiću, i da je ovaj govor u tom pismu nazvao svojim „političkim testamentom“. Bio je to njegov pokušaj da skine sa sebe nepravedne optužbe. One su, međutim, trajale i nakon gubitka mandata, i pored toga što je bio poslanik u austrijskom parlamentu, reklo bi se sve do njegove rane smrti 1878. Napade na Ljubišu možda je najbolje okarakterisao dopisnik *Zastave* iz Kotora napisavši: „Bezprestan

²¹ *Boka*, str. 62; Ivan Grgić, „Klaićeva pisma Rafi Arneriju“, *Zadarska revija* VIII, 4–5, 1961.

²² *Boka*, str. 63; *Izviešća brzopisna i analitična XVI. Zasjedanja zemaljskog sabora dalmatinskoga*, Zadar, 1877, 75; *Celokupna dela S. M. Ljubiše*, II, str. 282.

²³ *Boka*, str. 63; *Izviešća ... 75*; *Celokupna dela S. M. Ljubiše*, II, str. 283

²⁴ *Boka*, str. 63; *Izviešća ... 76*; *Celokupna dela S. M. Ljubiše*, II, str. 289

napadanja, psovke i grdnje zadarskog 'Narodnog lista' na g. Stefana Ljubišu već su sve granice čovječanske uljudnosti prevazišle...“ (*Zastava*, 25. IV 1877)²⁵

*

Glasanje petorice poslanika za izmjene izbornog zakona u austrijskom parlamentu može se uzeti kao primjer Ljubišine borbe da se u datim okolnostima dobije makar dio onoga što se željelo dobiti. Ipak, to je izazvalo veliki rascjep među narodnjacima, gdje su oni predvođeni Mihovilom Pavlinovićem ovo glasanje vidjeli kao „izdaju slovenske stvari“.

Interesantno je, međutim, da su napadi na Ljubišu bili žešći nego prema ostaloj četvorici poslanika. Prvenstveno za Danilova, ali i za ostalu trojicu, Pavlinović i njegovi sljedbenici smatrali su da se, s obzirom na dotadašnji politički rad, mogu vratiti na ranije pozicije, ali Ljubiši kao da se ništa nije praštalo. Da li je možda razlog tome bila njegova odlučnost da se u društvenom, kulturnom i ekonomskom životu zadovolji svakim pozitivnim pomakom i da se u toj borbi istraje bez obzira na nezadovoljstvo saboraca koji su htjeli više? Čini se da je njegova upornost bila praćena smislom za realnost koja ga je učila da je bolje dobiti ono što je manje ali moguće, nego se boriti za ono što je veće a nemoguće.

O tome upravo govori ono što poručuje Danilovu nakon grubih napada Pavlinovića i njegove struje na petoricu poslanika. Čuvajući se da po ružnim riječima ne bude ravan svojim napadačima, što govori o diplomatskoj mudrosti Ljubiše kao političara, a da pritom bude oštar i ubjedljiv, on kaže:

„Sljeduj kao do sada braniti razvitak umni i stvarni svojih zemljaka, ali se ne nadaj harnosti u vrsnike, već bruke i sramote. Sljedovaće ti prahu svjetkovanje! Ne obaziruj se na dračice, koje ti na put povukuju mravci, da ti slavni hod tobož prepriječē ili zakasne. Vrijeme će otkriti sve i sva. Brzo će se uvjeriti naši protivnici da je bilo najpametnije zadovoljiti se dobrom a boljemu se nadati i priugotoviti“ (*Zemljak*, 25. mart 1874).²⁶

Nije odgovarao ni Srbima za koje je bio previše mlak, ni Hrvatima jer im se činio previše antiklerikaln. Nije odgovarao ni zemljaku Tomanoviću kao članu Ujedinjene omladine srpske. Kako ističe R. Rotković u predgovoru III knjige Ljubišinih *Sabranih djela* — „Tražeći da pomiri

²⁵ *Boka*, str. 65.

²⁶ *Boka*, str. 44

Srbo-Hrvate, doživio je da se oni udružuju protiv njega.“ I upravo stoga značajni su članci u *Zemljaku* koji otkrivaju bitnu Ljubišinu osobinu — da svaki spor usmjeri ka principjelnim pitanjima.

On je tada u Saboru između ostalog rekao: „Danas kad vam govorim, može biti posljednji put, čujte glasa staroga suborca koji je bio žrtva svojih narodnih načela ... Ugušite strasti lične i partijske, složite se u tome kako ćete nanijeti dobrostanja ovoj siromašnoj zemlji, koja punim razlogom to od vas očekuje; pazite da vaše odluke budu div i uzor našem dobrome narodu, kojemu zbilja i treba primjera zakonitosti i pravičnosti; a najviše pazite na to da ne postanete ratilom u ruke ljudi sujetnih...“

Upravo u toj nadi dočekao je novog namjesnika Rodića, smatrajući ga mnogo boljim od njegovih prethodnika, nadajući se da će omougčiti poboljšanje ukupnih prilika u ekonomski najnerazvijenijoj pokrajini.

*

Odnos S. M. Ljubiše prema Hercegovačkom ustanku (1875) u početku i kasnije, kada se proširio na Bosnu, može se vidjeti na osnovu pisanja *Zemljaka* o ovim događajima. Ustanak posmatra u okviru Istočnog pitanja i konstatuje da je „očevidno da se istočno pitanje primiće svomu rješenju, da važni događaji predstoje, koje Turska neće ukloniti...“ (*Zemljak*, 18. VIII 1875)²⁷. Zbog naklonosti pokazane prema ustanku, *Zemljak* je, kao i neka druga glasila, bio zabranjen na prostorima Balkanskog poluostrva koji su bili pod Turskom.

List je s pažnjom pratio pisanje evropskih glasila o ustanku i odjeke koje je ustanak imao u susjednim državama. Odgovarao je na napade bečkog lista *Politische Correspondenz* (2. IX 1875) i tršćanskog *Osservatore Triestino* (3. IX 1875) na Crnu Goru, da je od Porte tražila teritorijalno proširenje u zamjenu za neutralnost. „Ponašanje Crne Gore pram ustanicima ne može biti korektnije. Ona nije do danas ni svom položaju kao država neodvisna, ni svojoj dužnosti kao država pogranična, ni u dlaku zabludila, pače mudro i čovječno postupala“ (*Zemljak*, 4. IX 1875)²⁸.

Iako na strani ustanika, Ljubiša ne gubi smisao za realnost i agitovanje nekih listova kakvi su bili Miletićeva *Zastava* i Pavlovićev *Pančevac* kojim se Crna Gora pozivala na oružano potpomaganje i učešće u borbi ustanika vidi ne kao „zlu namjeru“, nego kao „neobuzdano rodoljublje“

²⁷ Isto, str. 55.

²⁸ Isto, str. 56

(*Zemljak*, 15 IX 1875). Ističe da „politiku ne smije rukovoditi slijepo čuvstvo, no bistri razum“.

Stvarnost i činjenice Ljubiša stavlja nasuprot romantičarskim iluzijama nacionalista i vjeruje da se balkanske zemlje, koje su još uvijek bile pod Turcima, mogu osloboditi samo udruženim snagama balkanskih naroda.

Pojedinačni ustanci slabe Tursku carevinu, ali nemaju dovoljno snage da oslobode balkanske narode. U tom kontekstu on posmatra i Crnu Goru i njene moći da pomogne ustanicima: „Po našem mnjenju, crnogorske sopstvene sile i oglašeno junaštvo njezinijeh vitezova obezbjeđuje joj bez sumnje samostalan opstanak... No naš optimizam ne ide tako daleko da bi mogli pojamčiti da je Crna Gora kadra svojim sopstvenijem silama osloboditi ili sebi pridružiti Hercegovinu. Šta bi se dakle dogodilo da se Crna Gora umiješa u posao hercegovački? Ona bi izgubila koju stotinu svojih sinova, upropastila svoje ratno i finansijsko stanje, oslabila sama sebe, a ustanicima ne bi pomogla...“ (*Zemljak*, 15. IX 1875).²⁹

Iako je dok je ustanak trajao sve jače vjerovao u njegov uspjeh, Ljubiša nije mislio da se to može dogoditi odjednom, već postepeno. Zato je bio protiv toga da se narodu uliva nada u brze i lake uspjehe.

Procjenjujući ratne potencijale Srbije, Ljubiša upozorava generacije koje dolaze da uoče razliku između iluzija i stvarnosti. Podsjeća na ranije situacije u kojima su vršene ratne pripreme, a na kraju se pokazivalo da ipak za njih nije pripravna. „Spremiti se pak na vrat na nos za tako ogromno poduzeće, hoće se vremena i velikoj državi, a kamo li malenoj Srbiji“, ističe Ljubiša, čvrsto stojeći na tlu, ne podliježući zanosu mladih romantičara. Čini se da je Ljubiši bila svojstvena sabranost i okretanje realnosti bez žurbe, ali ne bez optimizma u bolja rješenja.

*

Ljubiša je među prvima u Dalmaciji i Boki ustao protiv klerikalizma. To je činio jednako protiv pravoslavnog klerikalizma vladike Stefana Kneževića i katoličkog Mihovila Pavlinovića. On vidi uplitanje crkve u politiku kao motivatora narodne nesloge, pa u uvodniku *Zemljaka* (od 23. novembra 1873)³⁰, između ostalog, kaže: „Kada se u politiku vjera uplete, onda je narod pocijepan, prestaje ona blažena sloga, u kojoj stoji narodna moć.“ A na prigovore da je ateista, odgovara: „Vjera je crkvi

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, str. 52.

u krilo položena, da ju goji i plodi. Mi s vjerom nemamo posla, nego s politikom, s narodnošću; mi se bavimo o državi i o narodu.“³¹

Smatrajući da u drugoj polovini XIX vijeka nije u skladu sa duhom vremena miješanje crkve u politiku i svjetovne poslove, isticao je da ona tu nema šta da traži. Iako ga je Pavlinović proglasio za „bezvjerca“, Ljubiša nije bio na političkom gubitku. Već je imao dovoljno pristalica u narodu Boke pa je, umjesto da opada, nakon ovih napada Ljubišina popularnost još više porasla. I u ovoj polemici u kojoj je Pavlinović na prvo mjesto stavljao „narodno poštenje“, Ljubiša je davao prioritet „narodnoj koristi“, što govori o kontinuitetu njegovog nastojanja da se iskoriste sve mogućnosti stvaranja povoljnijih uslova življenja naroda na području Boke, što je povlačilo ekonomski, a potom i svaki drugi napredak.

O toj njegovoj brizi govori i čitav niz predloga, memoranduma i sl. ministarstvima u Beču, s namjerom da se unaprijedi ekonomski život Boke. Među ostalima, obraćanje ministru poljoprivrede radi pokretanja hidraulnih radnji u Boki opisuje teško stanje do kojega je došlo dugim uništavanjem šuma i nestašicom vode, a potom i obradive zemlje, zbog čega muško stanovništvo odlazi u svijet.

*

Kroz članke koje publikuje prepoznaje se Ljubišina vezanost za neposredno okruženje, posebno za blisku Crnu Goru. Njeno prisustvo osjeća se u svim bitnim događajima, kako je već rečeno, bilo da su u pitanju izbori u Boki, bilo ustanci bokeškog stanovništva ili politička i ratna pregnuća Crne Gore.

Crnogorski odnos prema Boki, pa samim tim i statusu njenog stanovništva pod austrijskom vlašću, Ljubiša nimalo ne zanemaruje. U *Zemljaku* objavljuje niz članaka pod nazivom *Austrija i Crna Gora*, u kojima ukazuje da između Crne Gore i Austrije diplomatsko-političke veze traju duže nego što se to obično smatra u Evropi i da Austrija priznaje Crnu Goru još od doba vladike Visariona Bajice, „kada su duge puške crnogorske očerale Turke iz Ercegnovoga, više no lumbarde providnika Kornara...“³²

³¹ Isto.

³² *Zemljak*, 33–37, jul 1873.

Ljubiša piše: „Ima ljudi koji misle da su diplomatski odnošaji među Austrijom i Crnom Gorom samo u neko obližnje vrijeme postali, i da je Austrija tu skoro počela priznavati nezavisnost Crne Gore. U takovu su pogrešku često padali, a i danas padaju najoglašeniji listovi evropski, jer se niko od novinara nije potežio i sebi truda dao da zaviri u povjesnicu Crne Gore; pak nije čudo da je svijet, koji rado novine čita zastranjen i s prave istoričke istine zaveden.“³³

Ljubiša je već 1845. godine objavio *Opštество paštrovsko u okružiju kotorskom*, a nekrolog Njegošu (preminulom 31. oktobra) objavljen je 2. novembra 1851.

U tekstu koji je posvetio Petru II Petroviću Njegošu povodom njegove smrti, Ljubiša uz biografske podatke o ovom velikanu iznosi i mnoge njegove kvalitete ne samo kao književnika, već i kao čovjeka, vladaoa i političara.³⁴ Ono što govori u pohvalu Njegošu možemo smatrati profilom ličnosti koju Ljubiša vidi u najboljem svijetlu. To je ideal u kome su sabrane i najbolje Ljubišine težnje.

Već sam podnaslov ovog teksta dosta govori. Tekst posvećuje sjenima „vladike Crnogorskog i spisatelja slavenskog“. Njegoš kao vladika pripada Crnoj Gori, a kao spisatelj slovenstvu, dakle ne samo svojoj domovini, nego mnogo širem kulturnom miljeu, prije svega u okruženju.

U pogledu uređenja države vidi Njegoša kao ličnost koja je Crnogorcima proširila vidike i povezala ratnički narod sa svijetom u diplomatskom smislu. „Ova šaka gorostana počne se sjetiti svoje bitnosti i narodnog ponosa, odbaci divlju ćut i otrovanu narav. Mnogi putnici od raznih zemaljah počnu je polaziti, ne već kao ajdučku pećinu, no kao utočište slobodnih vitezovah, koji su znali oružjem sa sebe smaći azijatski jaram.

„Crnogorska povjesnica punana je bojnih i viteških djelah, no se je ona slabo od tuđinacah poznavala, dok nije neumrli Petar II, s njegovim književnim i diplomatičnim djelima nju svijetu objelodanio, dok nije nju od svakoje čađe otresao.“

Ovakvim viđenjem Njegoša Ljubiša je stvorio portret čije bi osobine svaki pregalac u svom rodu želio da ima, pa i on u svojim Paštrovićima. Ističući Njegoševo slovenstvo, borbu za jedinstvo u njemu i književni i prosvjetni trud, on veli:

„On je ljubio prekomjerno slavenski rod u obće, a svoju domovinu htjeo je povratiti u starinske predjele Ivanbegovine. Obataljeno ‘knjižestvo’

³³ *Zemljak*, 11. jul 1873. Citirano prema Zborniku *Boka*, str. 39.

³⁴ S. M. Ljubiša, *Sabrana djela*, knj. III, str. 132.

naše veoma mu je na srcu ležalo, on je mislio o tomu kako bi se svuda 'otprli prosvjete hramovi'. Kako bi hiljadama neučenih Slavenah zora znanja i dobrog stanja osvanula, kako bi se sravnile međusobne raspre koje jednorodnu braću dijele.“

Što su ove riječi nego i Ljubišino književno i političko geslo.

A da bi vladičino djelo doprlo lakše do čitalaca u Dalmaciji i Primorju, Ljubiša izdaje *Gorski vijenac* latinicom.³⁵

Sarađivao je u *Agramer Zeitungu*. Uprkos prijateljstvu sa Stevanom Perovićem Cucom, koji se protivio knjazu Danilu, Ljubiša je nastojao da ugodni ovome. Stalna rubrika „Sa crnogorske granice“ govori o interesovanju ovog lista za događaje sa Crnogorskog primorja, no nepotpisani članci ili oni prevedeni sa italijanskog na njemački (jer Ljubiša nije pisao na njemačkom), ne potvrđuju koliko je autora pisalo ove članke i koliko je njih napisao Ljubiša. On je povremeno uspijevao da objavi ponešto do čega je knjazu bilo stalo, pa je na Uskrs 1854. objavljen proglas Hercegovcima, što je privuklo pažnju Informacionog biroa i dovelo do istrage o autoru u Budvi i Kotoru.³⁶

Proučavajući crnogorske političke okolnosti u odnosu na okruženje, on u ovim člancima uz mnoge druge podatke iznosi i da je tokom pobune u Boki knjaz nudio namjesniku Vagneru svoje posredovanje. „Žalibože Vagner odbije tu prijateljsku ponudu“, kaže Ljubiša.³⁷

Iz načina na koji opisuje državničke i diplomatske sposobnosti knjaza Nikole, Ljubiša pokazuje koliko je cijenio ono što se u Crnoj Gori radi „malim sredstvima i golemim trudom“: „Ustrojiti vojsku, oružati je novim puškama, uvježbavati je u vojničkoj stegi i urednome boju, uvesti učione po svoj zemlji, urediti upravu i sudstvenost, postaviti gojište popovsko; ovo su mučne zadaće, koje je s malim sredstvima a golemim trudom ispunio knjaz Nikola. Njemu, i samome njemu, može zahvaliti Crna Gora, a i cijelo Srpstvo, da je svojoj Kneževini dao onaj spoljašnji oblik, koji joj dava puno pravo da se nabrajati može kao evropska država.“³⁸ Ovaj značaj borbe s malim sredstvima govori upravo u prilog Ljubišinoj borbi za napredak jer njegov kraj direktno zavisi od austrijske milosti. Malim, tegobnim koracima nastoji da hoda ka napretku.

³⁵ S. M. Ljubiša, „Čitaocem“ *Sabrana djela*, knj. III, str. 156.

³⁶ *Boka*, str. 39–40; *Zemljak*, jul 1873.

³⁷ *Boka*, str. 40; *Zemljak*, 20. jul 1873.

³⁸ Isto.

*

Zemljak je izlazio do 28. VI 1876, uz obrazloženje redakcije da do prekida rada dolazi zbog lošeg zdravlja izdavatelja i teških uslova rada u kojima se uopšte nalazi novinarstvo. Izazivao je oprečna mišljenja. Međutim, kako ističe dr Kosta Milutinović u Zborniku radova *Boka* (str. 59), ne može se tvrditi da je ovo glasilo, čiji su sadržaj usmjeravali Ljubiša, Danilov i Tončić, i pored taktiziranja i oportuniteta pokazanog u određenim prilikama, bilo proaustrijski list, režimski list. On nije bio ni srpski, jer ni Zemljačka stranka nije bila po sastavu članstva ni hrvatska ni srpska, nego srpsko-hrvatska, odnosno hrvatsko-srpska.

Među oprečnim ocjenama rada ove stranke i njenog glasila, čini se ipak najrealnije mišljenje koje u vrlo složenoj političkoj situaciji prepoznaje njihovo nastojanje da se izbore za bolji život u Dalmaciji. Tako autor Rade Petrović u tekstu *Nacionalno pitanje u Dalmaciji* ističe: „Sarađujući sa vladom, oni su lomili dotadašnju opoziciju autonomaša i činovnika i time objektivno doprinosili razvitku i afirmaciji slavenstva Dalmacije. A dobivanjem određenih materijalnih povlastica (željeznica, izgradnja puteva, luka i škola) oni su doprinosili podizanju ekonomskog potencijala zemlje.“³⁹

Ukupne okolnosti — ekonomske, socijalne, političke, kulturne, prosvjetne i vjerske, u društvu koje opstaje pod kontrolom moćne carevine, bez sopstvenog finansijskog potencijala, činile su da iz tog haotičnog bojnog polja i Ljubišin lik izađe zamagljen i često pogrešno tumačen. Sa današnjeg vremenskog odstojanja čini se mogućim realniji pristup političkoj djelatnosti ove značajne ličnosti.

*

I nakon smrti Ljubišin politički rad izazivao je kontradiktorne komentare.⁴⁰ Neki su razumjeli njegovu djelatnost kao borbu „lafu“ iz maloga naroda u državi pod tuđinskom vlašću, kojemu je predstojala žestoka borba za dobro naroda, za koju nikada nije mogao sa sigurnošću tvrditi da će biti pozitivnog ishoda. Vrijeme ga je svakako odbranilo od optužbi da se okoristio materijalno svojim položajem, pa mnogi kritičari i analitičari njegovog političkog rada konstatuju da je materijalno uložio

³⁹ Isto, str. 60.

⁴⁰ Isto, str. 66

u svoj rad sve, a da nije dobio ništa, te da je nakon rane smrti porodicu ostavio u nemaštini.

Jedan od njegovih biografa, Todor Stefanović Vilovski, u monografiji pisanoj 28 godina nakon Ljubišine smrti ističe da se Ljubiša „nije obogatio, da nije zidao palate po Beču i da se nije nikada svojim blagom razmetao, nego da je umro u sirotinji...“⁴¹ Očiglednu namjeru Vilovskog da odbrani S. M. Ljubišu nije razumio ni podržavao Jovan Skerlić, ali ga je redaktor i pisac predgovora *Pričanja Vuka Dojčevića* svakako realnije shvatao. On Ljubišu vidi kao čovjeka koji „u vrlo mučnim prilikama, nikad nije zaboravljao neposredne interese svoga naroda, niti propuštao kao poslanik da što za njih uradi. (...) i ako je Ljubiša u nekim pitanjima potpomagao vladu, nije joj nikada pomogao protiv svoga naroda... A najmanje se on zauzeo za bečku politiku i njene težnje prema Bosni i Hercegovini, kao što su se vezali, protivu svog ranijeg uverenja, glavni među narodnjacima, njegovim protivnicima.“⁴²

Veljko Petrović je u Ljubiši vidio političara koji je shvatio da se sudbina njegovog naroda može riješiti zajedničkim pregnućem na Balkanu, pa time tumači njegovu stalnu okrenutost Crnoj Gori i Srbiji.

Marko Car kao dopisnik *Zastave* koji je lično poznao Ljubišu takođe staje u odbranu Ljubišinu i oštro poručuje: „Danas je utvrđeno da, ako je Ljubiša u nekim pitanjima pristajao uz vladu, nije joj nikad služio protiv svojega naroda, niti je u svom političkom oportunističkom tako daleko išao da je (kao neki njegovi protivnici) narodnoslovenske ideale žrtvovao istočnoj politici Beča i Budima...“⁴³

Hrvatski historičar književnosti i filolog Đuro Korbler objelodanio je arhivsku građu koja dokazuje da je koncesija za građenje dalmatinske željeznice „materijalno potpuno upropastila“ Ljubišu, a da o bogaćenju ne može biti riječi. S obzirom na to da su Ljubišini politički protivnici amnestirali sve učesnike afere osim Ljubišu, dolazi se do zaključka da je on bio jak protivnik kojeg je trebalo ukloniti.⁴⁴

Kao što se pojavila građa o ovoj aferi, pojavila se i ona koja pokazuje da Ljubiša nije bio bečki čovjek koji se prodao austrijskoj vladi. Pisma

⁴¹ Isto, str. 67.

⁴² Isto; Ljuba Jovanović, „Život St. M. Ljubiše“, predgovor *Pričanjima Vuka Dojčevića*, XXXII.

⁴³ *Boka*, str. 68; Marko Car, *Stjepan Mitrov Ljubiša*, Letopis Matice srpske, 1905, 232, 71.

⁴⁴ *Boka*, str. 69; Đuro Korbler, *Stjepan Mitrov Ljubiša i njegova okolina*, Rad JAZU, knj. 229. razreda historijsko-folklorističkoga, 1924, 147.

koja je pisao Jovanu Ristiću dokazuju suprotno. Pisao ih je u vrijeme kada su njegovi protivnici podržavali okupaciju Bosne i Hercegovine i ideje o trijalizmu i ujedinjenju jugoslovenskih naroda u austrijskim granicama.⁴⁵

Tragajući uvijek za onim što je moglo donijeti boljitak narodu, Ljubiša se morao prilagođavati i mijenjati svoje stavove. Tako mu je prigovaran da je u Dalmatinskom saboru predložio da se negativno odgovori na pitanje sjedinjavanja Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom, što je bilo protivrječno njegovim ranijim stavovima. Obrazloženja da mnogo što od onoga što je obećano u Boki nije urađeno, praćena su njegovim strahom da bi u novim uslovima Boka prošla još gore.

Ljubiša se nije osvrtao na pokude italijanske i hrvatske štampe. „Ko hoće da izbjegne hvali i kudi novinarskoj, a on neka ostane kući i nek se bavi svojim vlastitim poslom“, kaže on i dodaje: „Ja sam vazda cijenio da narodni poslanik ne podleži drugome sudiji osim svojim biračima. Mojim napadačem davali su najbolji odgovor moji birači, kad su me šest puta birali svojim zastupnikom.“⁴⁶

Okrenut u političkom radu narodnom dobru, a u književnosti izvornom narodnom jeziku i običajima, nije imao želju da piše svoju biografiju, a kada mu je predloženo da napiše istoriju narodnog razvitka Dalmacije, on je podržao one autore koji su smatrali da je istoriju najbolje pisati onda kada učesnika nekog događanja ne bude među živima. Dodao je takođe: „Ono što jedan vijek smatra utopijom, u drugome postane seljačka istina. Teško onoj duši koja je posjećala kukolj među Srbima i Hrvatima, među katolicima i pravoslavnima, jer je to omelo nagli razvitak ukupne narodnosti i jezika.“⁴⁷ Ove riječi upravo pokazuju koliko je Ljubiša bio realan u sagledavanju toka vremena, značaja istorijskih zbivanja u tom protoku, kao i njihovih posljedica.

U svemu što je radio, ne može a da se ne primijeti Ljubišin smisao za uporni rad koji ne zanemaruje nijedan pomak ka ostvarenju zacrtanih ciljeva.

⁴⁵ *Boka*, str. 69–70; Vojislav J. Vučković, „Ristić, Štrosmajer i Vagnerova afera“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1955, I, s. 24–48

⁴⁶ S. M. Ljubiša, „Životopis“, *Sabrana djela, knj. III*.

⁴⁷ Isto, str. 207.

Dorđe BOROZAN

POLITICAL ENGAGEMENT OF S. M. LJUBIŠA

Summary

To the mention of name of Stefan Mitrov Ljubiša, first thought leads us to his literary work. In thinking so, one neglects or pushes to the background his political and social work. In the Ljubiša's activity these two areas are strongly present, almost equal in talent, so one should not be underappreciated on the expense of the other.

In difficult times in which Ljubiša was living he certainly made mistakes sometimes. But the fact that people had chosen him over again, even in times when it did not approve some of his acts, speaks about that he was a personality to be trusted more than to others and that probably, considering the circumstances in which people found itself in that time, they understood him the best. Instead of achieving lesser gain, he preferred to move toward greater gains. Grain by grain, stone by stone. Good intention cannot be denied to him. In favor to his good will speaks his political testament: "Hard to be upon the soul of the one who sow the weeds among Serbs and Croats, among catholics and orthodoxs, because that impeded the rapid development of the overall nationality and language".

Key words: *S. M. Ljubiša, politics, engagement, practice, literature, language, publicistics, analysis, relation, theory*